

MARIA ZABŁOCKA

Uniwersytet Warszawski

POCZĄTKI ADROGACJI NIEDOJRZAŁYCH W PRAWIE RZYMSKIM

Wśród licznych zainteresowań Profesora Marka Kuryłowicza (rzymskie prawo rodzinne i spadkowe, zobowiązania i prawo rzeczowe, historia notariatu, rzymskie prawo karne, a także prawa antyczne, metodologia, historia nauki i nauczania prawa rzymskiego i antycznego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem prawa rzymskiego w Akademii Zamojskiej, jak również ukazywanie wartości tego prawa i romanistycznych korzeni europejskiej kultury prawnej) szczególne miejsce zajmuje rzymska adopcja, której poświęcił dwie monografie (*Adoptio* prawa rzymskiego. *Rozwój i przemiany w okresie poklasycznym i justyniańskim* oraz *Die 'adoptio' im klassischen römischen Recht*) oraz kilkadziesiąt artykułów¹. Dlatego też, w księdze Mu poświęconej, chciałabym poczynić kilka uwag związanych z tą tematyką.

Na początku należy przypomnieć kilka notabiliów. Otóż, jak wspomina Gaius (G. I,98), rzymskie przysposobienie było dokonywane za pomocą dwóch instytucji prawnych: starszej pod względem historycznym, choć trudniejszej do przeprowadzenia *adrogatio*, i młodszej, powstałej w wyniku twórczej interpretacji Ustawy XII Tablic, *adoptio*. Sposób

¹ Por. Wykaz publikacji profesora Marka Kuryłowicza w latach 1969-2009, [w:] *Quid leges sine moribus?*. *Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej*, Lublin 2009, s. 39-48, a także prace powoływane w M. ZABŁOCKA, *Romanistyka polska w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku*, Warszawa 2013, s. 52.

dokonywania obydwu rodzajów przysposobienia zmieniał się z biegiem upływu czasu, ale podstawowy wymóg dotyczący osób przysposabiających pozostawał zawsze ten sam: adrogować można było tylko osoby *sui iuris*², zaś adoptować *alieni iuris*.

Adrogatio była instytucją, która w życiu społecznym i politycznym Rzymu miała zawsze doniosłe znaczenie, gdyż celem jej było, jak wielokrotnie podkreślał Profesor Kuryłowicz³, wzmocnienie upadającej rodziny poprzez zapewnienie jej kontynuatora. Ponieważ *adrogatio* miała być środkiem ostatecznym, dopuszczalnym jedynie wtedy, gdy w sposób naturalny rodzina nie mogła być kontynuowana, głównym wymogiem był brak potomstwa adrogującego⁴ oraz niemożność ich posiadania w przyszłości.

Gellius podaje (Gell. 5,19,6:... *nam comitia arbitris pontificibus praebantur... an liberis potius gignundis idonea sit...*), że każdorazowo należy rozpatrzyć możliwość posiadania potomstwa w przyszłości⁵, Ulpian (D. 1,7,15,2) jako cezurę takiej możliwości uznaje wiek 60 lat, co zapewne wiązało się z obowiązkiem pozostawania w związku małżeńskim, który wprowadziła *lex Iulia*⁶. Brano również pod uwagę stan zdrowia przysposabiającego.

² Por. G. 1,99; Gell. 5,19,5; D. 1,7,1,1:... *adrogantur qui sui iuris sunt*.

³ Por., oprócz powołanych monografii, artykuły M. KURYŁOWICZA, *Marcus Tullius Cicero o rzymskiej adopcji*, [w:] 'Historia et Ius'. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika, Lublin 1998, s. 253 i n.; *Kontynuacja rodziny w państwie i prawie rzymskim okresu republiki*, [w:] 'Divina et humana'. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala, Lublin 2001, s. 125 i n.; *Rozwój historyczny rzymskiej adopcji*, «Studia Iuridica Lublinensia» 16/2011, s. 35 i n.

⁴ Mogło czasami wyjątkowo dochodzić do *adrogatio* w wypadku posiadania własnych dzieci, jak np. z powodu braku męskiego potomstwa, lub – jak sugeruje E. COSTA, *Storia del diritto romano privato*², Torino 1925, s. 65 – wobec uznania niegodności kontynuowania rodziny przez posiadanego syna.

⁵ Por. też wcześniejsze stwierdzenia Cicerona w mowie *de domo* 13,34 oraz 14,36.

⁶ Por. R. ASTOLFI, *Lex Iulia et Pappia*⁴, Padova 1996, *passim*; M. ZABŁOCKA, *Przemiany prawa osobowego i rodzinnego w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Warszawa 1987, s. 122 i n.; EADEM, *Le modifiche introdotte nelle leggi matrimoniali Augustee sotto la dinastia giulio-claudia*, «BIDR» 89/1986 [wyd. 1988] s. 379 i n.

W najdawniejszym okresie, zgodnie z przekazem Gaiusa⁷ i Gelliusa⁸, *adrogatio* była dokonywana na zgromadzeniach kurialnych⁹, gdzie zebrani obywatele uchwalali odpowiednią *lex*¹⁰, w prawie klasycznym *populus* reprezentowany był tylko przez 30 liktorów¹¹, którzy pod koniec Republiki zaczęli zastępować zgromadzenia kurialne.

Dlatego też wymogi, którym miał odpowiadać zarówno adrogujący, jak i adrogowany, tym bardziej powinny być rozpatrywane przez kolegium pontyfikików¹² stawiających wnioszek dokonania *adrogatio*.

⁷ Gaius (G. 1,98) używa określenia *populi auctoritate*.

⁸ Gellius (Gell. 5,19,1) mówi *per populum*.

⁹ Na temat sposobu dokonywania *adrogatio* por. przede wszystkim M. KURYŁOWICZ, *Die 'adoptio' im klassischen römischen Recht*, Warszawa 1981, s. 40 i n., a w okresie poklasycznym IDEM, *'Adoptio' prawa rzymskiego. Rozwój i zmiany w okresie poklasycznym i justyniańskim*, Lublin 1976, s. 26 i n. wraz z cytowaną tam literaturą.

¹⁰ Na temat tego, że początkowo każdą uchwałę zgromadzenia kurialnego nazywano *lex*, a wyróżnienie spośród nich uchwał ogólnych, dotyczących każdego, zwanych *lex* w przeciwieństwie do pierwotnego znaczenia słowa *privilegium*, czyli uchwały dotyczącej poszczególnych osób, zarówno pogarszającej, jak i polepszającej ich położenie, por. J. ZABŁOCKI, *Kompetencje 'patres familias' i zgromadzeń ludowych w sprawach rodziny w świetle 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990, s. 45 i n.; IDEM, *'Leges de plebiscitis'. Equiparazione i 'plebiscita' ai 'leges'*, [w:] *Forum Romanum. Dokłady III międzynarodowej konferencji: Rimskoe czastnoe pravo*, Moskwa 2003, s. 15 i n.; IDEM, *'Leges votate' nelle assemblee popolari*, [w:] *Convegno Internazionale „Diritto romano privato e diritto romano pubblico”: teoria e pratica, Xiamen 23-27.10.2010*, Xiamen 2010, s. 8-12; IDEM, *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, [w:] *'Regnare, gubernare, administrare'. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane Profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, Kraków 2012, s. 3 i n.

¹¹ Por. M. DAVID, H.L.V. NELSON, *'Gai Institutionum commentarii IV'. Mit philologischen Kommentar*. Kommentar, I, Leiden 1954, s. 123; M. KASER, *Das römische Privatrecht*², I, München 1971, s. 347; A. M. SEELENAG, *'Ius pontificium cum iure civili coniunctum'*, Tübingen 2014, s. 100 i n., s. 134.

¹² Na temat roli kolegium pontyfikików por. J. ZABŁOCKI, *Kompetencje...*, s. 70 i n.; IDEM, *L'adrogatio nel diritto romano*, [w:] *'Leges Sapere'. Studia i prace dedykowane Profesorowi Januszowi Sondlowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, Kraków 2008, s. 726 i n.; A.M. SEELENAG, *op. cit.*, *passim*.

Niewątpliwie zawsze się zdarzały przypadki, w których dopuszczono do *adrogatio* bez spełnienia tych wymogów¹³, jak na przykład w tym opisywanym przez Cicerona w mowie *de domo*¹⁴ (por. przede wszystkim 13,34-35; 14,36), a w czasach Nerona uchwalono nawet specjalne *senatus consultum* mówiące o tym, że *adoptio fraudem legis*, mająca polepszyć sytuację adrogującego ze względu na fakt posiadania potomstwa, po uchwaleniu *lex Pappia Popaea*¹⁵, nie powodowała oczekiwanych pozytywnych skutków¹⁶.

Adrogatio wiązała się z doniosłymi zmianami w zakresie podmiotowości prawnej przysposobianego, gdyż osoba adrogowana *sui iuris* spadała do pozycji osoby *alieni iuris* w nowej rodzinie, wraz z ewentualnymi członkami swej rodziny i całym majątkiem (Gaius 2,98 wspomina o tym przy wyliczeniu sposobów przejścia praw *per universitatem*). Dlatego też od najdawniejszych czasów uważano, że należy spełnić określone przesłanki, by *adrogatio* mogła być ważnie dokonana. W literaturze podkreśla się głównie wymogi dotyczące adrogującego, tylko skrótowo mówi się o tych dotyczących adrogowanego.

Osoba adrogowana, która miała zapewnić kontynuację rodziny, musiała również spełniać określone wymogi. Musiał to być mężczyzna¹⁷, bo

¹³ Na temat odstępstw od obowiązującego prawa przy *adrogatio* w rodzinie cesarskiej por. M.H. PREVOST, *Les Adoptions politiques à Rome sous la République et le Principat*, Paris 1949, s. 40 i n. Por. też B. MOUCHOVÁ, *Adoption und Testament in Svetons Kaiserbibliographien*, «Acta Universitatis Carolinae. Philologica et Historica» 5/1966, s. 55 i n., gdzie znajduje się jedynie zestawienie źródeł mówiących o przypadkach adopcji w dynastii julijsko-klaudyjskiej, a także H. LINDSAY, *Adoption in the Roman World*, Cambridge 2009, s. 197 i n.

¹⁴ Por. E. VOLTERRA, *La nozione dell' 'adoptio' e dell' 'arrogatio' secondo i giuristi romani del II e del III secolo d.C.*, «BIDR» 69/1966, s. 118 [= *Scritti giuridici*, II, Napoli 1991, s. 582].

¹⁵ Por. literaturę cytowaną w przyp. 6.

¹⁶ Na temat uchwalenia i skutków *Sc. Memminianum* por. Tac., *Ann.* 15,19,3 oraz P. VOCI, *Diritto ereditario Romano*², I, Milano 1963, s. 440; E. VOLTERRA, s.v. '*Senatus Consulta*' (nr 120), «NNDI» 16/1969, s. 1070 [= *Scritti giuridici*, V, Napoli 1993, s. 270]; R. ASTOLFI, *op. cit.*, s. 27-28 i 124; M. ZABŁOCKA, *Il 'ius trium liberorum' nel diritto Romano*, «BIDR» 91/1988, s. 382 i n.

¹⁷ Na temat przyczyn zakazu adrogowania w tym czasie kobiet por. J. ZABŁOCKI, *Kompetencje...*, s. 72 i n.; IDEM, *L' 'adrogatio' nel diritto Romano...*, s. 730 i n. Por. też

tylko on mógł przedłużyć rzymskie pokrewieństwo agnacyjne, ponadto, jak już podkreślano, musiała to być osoba *sui iuris*. Początkowo, jak informuje Gellius, mężczyzna ten musiał być osobą dojrzałą.

Gell. 5,19,7: *Sed adrogari non potest nisi iam vesticeps.*

Gaius wspomina jednak w analizowanym poniżej tekście (G. 1,102) o możliwości *adrogatio impuberis*, jednak doktryna¹⁸ przyjmuje, że możliwość taka pojawiła się dopiero po wspomnianej przez jurystę *epistula Antoninusa Piusa*.

Czy jednak już wcześniej, przed czasami cesarza Antoninusa Piusa, nie zdarzały się adrogacje osób niedojrzałych?

Johann Gottlieb Heineccius w *Elementa Iuris Romani*¹⁹ w § 174 tytułu XI pierwszej księgi, mówiąc o *adrogatio* w starszych czasach, wspomina w odnośniku, że takiego rodzaju przysposobienia dokonywali cesarze i wymienia tu Augusta, który adrogował Agryppę i Tyberiusza (Suet., *Aug.* 65), i Claudiusza adrogującego Nerona (Tac., *ann.* 12,25), zaś w § 175 (powołując się na cytowanego powyżej Gelliusa i Instytucje Justyniańskie, bo jak wiadomo, Instytucje Gaiusa dopiero czekały na

A. M. SEELENTAG, *op. cit.* s. 221 i n.

¹⁸ Por. przede wszystkim G. DONATUTI, *Contributi allo studio dell' 'adrogatio impuberis'*, «BIDR» 64/1961, s. 127 i n.; C. CASTELLO, *Il problema evolutivo della 'adrogatio'* «SDHI» 33/1967, s. 152 i n. [= «An. Genova» 6.1/1967, s. 26 i n.]; IDEM, *Sull'età del'adottante e dell'adottato in diritto romano*, «An. Genova» 7.2/ 1968, s. 343 i n.; IDEM, *Sui principii ispiratori delle norme sull'età dell'adottante e dell'adottato in diritto romano*, [w:] *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, VI, Torino 1974, s. 198 i n.; IDEM, *L'intervento statutale negli atti costitutivi di adozione in diritto Romano*, «An. Genova» 16.2/1977, s. 705 i n., oraz M. KURYŁOWICZ, *Die 'adoptio'...*, s. 88 i n.; IDEM, *Rozwój historyczny...*, s. 49; IDEM, *Dziecko niedojrzałe. Przyczynek do polskiego przekładu Digestów justyniańskich*, [w:] *Noctes iurisprudentiae. Scritti in onore di Jan Zabłocki*, Białystok 2015, s. 138, a także C. RUSSO RUGGERI, *La 'datio in adoptionem'*. I. *Origine, regime giuridico e riflessi politico-sociali in età repubblicana ad imperiale*, Milano 1990, 150 n. 26, s. 310 n. 149; H. LINDSAY, *op. cit.*, s. 69 i n., 77; A. M. SEELENTAG, *op. cit.*, 239 i n., s. 257 i n.

¹⁹ Korzystałam z wydania IO. GOT. HEINECCI, *Elementa Iuris Romani. Editio prima Hispana ad usum studiosae iuventutis adornata*, Compluti 1808, lib. I, tit. XI (= s. 58-60), co odpowiada wcześniejszemu wydaniu *Elementa iuris civilis secundum ordinum Institutionum*, Darmstad 1727, § 179-181 (= s. 94-96).

swego „odkrywcę”) stwierdza, że *Impuberem, qui auctor ipse fieri non potest, iure veteri adrogari non potuisse*. W następnym (§ 176) dodaje:

At Antoninus tamen Pius adinuenit modum, quo et impuberes adrogari possent, modo id fieret (1. consensu propinquorum, (2. auctoritate tutorum, (3. caussa cognita, an adrogatio honesta sit, pupilloque expediat, (4. datis ab adrogante fideiussoribus, mortuo intra pubertatem pupillo, bona restitutum iri illis, ad quos illa pertinerent, si non facta fuisset adrogatio, (5. item, patrem sine caussae cognitione filium adrogatum non emancipaturum, et, si emancipaverit, eidem restitutum omnia bona, quae ad se attulerit, et relicturum insuper quartam suorum.

Franciszek Maciejowski w *Zasadach prawa rzymskiego pospolitego podług Instytucji Justyniańskich*, choć znał już Instytucje Gaiusa²⁰, mówi o *adrogatio* osób „małoletnich *impubes* czy nieletnich lub pełnoletnich”²¹ bez zajmowania się kwestią momentu, od którego można było adrogować osoby niedojrzałe. Współczesne podręczniki albo w ogóle nie zajmują się tym problemem²², albo informują ogólnie, że nastąpiło to w okresie cesarstwa²³, zaś Rafał Taubenschlag, Władysław Bojarski i Władysław Litewski wyraźnie podkreślają²⁴, iż na taką *adrogatio* zezwolił dopiero Antoninus Pius. Natomiast Witold Wołodkiewicz i Maria Zabłocka²⁵ oraz Wojciech Dajczak, Tomasz Giaro i Franciszek Long-

²⁰ W Polsce tekst *Instytucji Gaiusa* został wydany po raz pierwszy przez R. HUBEGO, Warszawa 1827.

²¹ Por. F. MACIEJOWSKI, *Zasady prawa rzymskiego pospolitego podług Instytucji Justyniańskich*², Warszawa 1863, s. 295.

²² Por. W. ROZWADOWSKI, *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*², Poznań 1992, s. 210; C. KUNDEREWICZ, *Rzymskie prawo prywatne*², Łódź 1995, s. 79; A. DĘBIŃSKI, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*⁶, Warszawa 2017, s. 180; M. KURYŁOWICZ, A. WILIŃSKI, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*⁶, Warszawa 2016, s. 137.

²³ Por. M. ŻOŁNIERCZUK, *Zarys prawa rzymskiego*², Lublin 1998, s. 110; K. KOLAŃCZYK, *Prawo rzymskie*³, zaktualizował J. KODRĘBSKI, Warszawa 2001, s. 245.

²⁴ Por. R. TAUBENSCHLAG, *Rzymskie prawo prywatne*², Warszawa 1969, s. 235; W. BOJARSKI, *Prawo rzymskie*², Toruń 1999, s. 113; W. LITewski, *Rzymskie prawo prywatne*², Warszawa 1994, s. 176.

²⁵ Por. W. WOŁODKIEWICZ, M. ZABŁOCKA, *Prawo rzymskie. Instytucje*⁶, Warszawa 2016, s. 108 (od początku pryncypatu).

champs de Bérier²⁶ podają, że pierwsza adrogacja osoby niedojrzałej to przysposobienie Nerona przez Klaudiusza.

Od kiedy więc *adrogatio* osoby niedojrzałej była dozwolona, czy rzeczywiście dopiero od czasów Antoninusa Piusa?

Jak wiadomo przede wszystkim z relacji Tacyta (*Ann.* 12,25-26), Klaudiusz, w roku 50 po Chrystusie²⁷, za namową Agrypiny, zgodził się adoptować jej syna z poprzedniego małżeństwa – Domicjusza, późniejszego cesarza Nerona²⁸. Ponieważ Domicjusz po śmierci swojego ojca był osobą *sui iuris*, przysposobienie to mogło się odbyć jedynie w formie *adrogatio*.

Biorąc pod uwagę wspomniane powyżej przesłanki *adrogatio*²⁹, należy się zastanowić, czy przysposobienie dokonane przez Klaudiusza było zgodne z obowiązującym ówczesnie prawem.

W chwili dokonywania *adrogatio* Klaudiusz miał własnego syna Brytanika i w związku z tym nie mógł powołać się na ważną przyczynę dokonywania przysposobienia. Domicjusz zaś był jeszcze niedojrzały, gdyż uroczystości związane z nadaniem mu *toga virilis* odbyły się dopiero w roku następnym (*Tac., Ann.* 12,41).

Wynika z tego, że *adrogatio* została dokonana przy pogwałceniu wymogów związanych z tym aktem. W oczach współczesnych spotkał się Princesp z wyraźnym potępieniem³⁰, a i sam cesarz prawdopodobnie żałował później swego postępowania³¹. Dokonując jednak aktu niezgodnego z prawem, a chcąc to jednocześnie ukryć, Klaudiusz postanowił – rzekomo w interesie adrogowanego – wprowadzić zmiany w sposobie dokonywania przysposobienia.

²⁶ Por. W. DAJCZAK, T. GIARO, F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*², Warszawa 2014, s. 213.

²⁷ 25 lutego 50 r. Por. CIL VI, 2041.

²⁸ Na temat *adrogatio* Nerona por. M.H. PREVOST, *op. cit.*, s. 35 i n., 40 i n., a zwłaszcza G. MAX, *L'activité juridique de l'empereur Claude*, «RHD» 15/1936, s. 226 i n.; IDEM, *Notes complémentaires sur les actes de l'Empereur Claude*, «RHD» 23/1944, s. 101 i n.

²⁹ Por. wyliczenie i dokładne omówienie wszystkich przesłanek *adrogatio* w pracy M. KURYŁOWICZA, *Die 'adoptio'...*, zwłaszcza s. 84 i n., oraz cytowaną tam literaturę.

³⁰ Por. *Tac., ann.* 12,26; *Suet., Claud.* 39,2.

³¹ Por. *Suet., Claud.* 43.

D. 1,7,8 (Modestinus *l. secundo regularum*): *Quod ne curatoris auctoritas intercederet in adrogatione ante tenuerat, sub divo Claudio recte mutatum est*³².

Tekst Modestyna spotkał się z zarzutami dokonanych w nim interpolacji³³, ponieważ w tym czasie zgoda kuratora na podejmowanie czynności przez *minores* nie była koniecznie wymagana³⁴. Dlatego też w miejsce *curatoris auctoritas* proponowano wstawić *tutoris auctoritas*. Natomiast Bergman³⁵, Castello³⁶ i Seelentag³⁷ uważają, że chodzi tu o *curatoris minoris*, do którego obowiązków, od czasów Klaudiusza, mogło należeć wyrażenie zgody na *adrogatio* kuranda. Potrzeba uzyskania takiej zgody mogła się wiązać zapewne z tym, że ze względu na skutki majątkowe związane z *adrogatio* (nabycie majątku adrogowanego) mogło dochodzić do nadużyć. Zdaniem Kuryłowicza³⁸ proponowana rekonstrukcja [*curatoris*] <*tutoris*> nie wydaje się uzasadniona, gdyż *adrogatio* niedojrzałego pupila, do której musiałby się odnosić wówczas tekst, nie była za Klaudiusza w ogóle dopuszczalna (por. G. I,102), wobec czego D. 1,7,8 może odnosić się tylko do kuratora. Autorzy ci nie wiążą jednak przekazu Modestyna z przysposobieniem Nerona.

To, że autentyczności tekstu nie podważa użycie terminu *auctoritas*, stwierdził już Peters³⁹, podkreślając, że słowo to należy do właściwości terminologicznej Modestyna, który również w innym fragmencie⁴⁰ używa słowa *auctoritas* w znaczeniu *consensus*. Powiązanie zaś przekazu

³² Wcześniej trzymano się zasady, że nie musiała mieć miejsca zgoda kuratora na *adrogatio*, co słusznie zmieniono za czasów boskiego Klaudiusza.

³³ Por. 'Index Interp.' ad h.l.; C.G. BERGMANN, *Beiträge zum römischen Adoptionsrecht*, Lund-Leipzig 1912, s. 91, przyp. 1; C. CASTELLO, przede wszystkim w *Sull'età...*, s. 44.

³⁴ Por. M. KASER, *op. cit.*, s. 370.

³⁵ Por. C.G. BERGMANN, *op. cit.*, s. 91, przyp. 1.

³⁶ Por. C. CASTELLO, *Sull'età...*, s. 44 i n.; IDEM, *Sui principii...*, s. 199.

³⁷ Por. A. M. SEELENTAG, *op. cit.*, s. 300 i n.

³⁸ Por. M. KURYŁOWICZ, *Die 'adoptio'...*, s. 46.

³⁹ Por. H. PETERS, *Zur Schrift Modestins 'Paraitesis epitropos kai kuratorias'*, «ZSS» 33/1912, s. 513; przeciwnie S. SOLAZZI, *La minore età nel diritto romano*, Roma 1912, s. 297.

⁴⁰ Por. D. 49,1,17,1.

Modestyna z faktem dokonania *adrogatio* Nerona podważa tłumaczenie Kuryłowicza, że D. 1,7,8 musi się odnosić do *cura minoris*. Zgodnie bowiem z relacją Tacyta, *adrogatio* Nerona odbyła się w roku 50, zaś nadanie mu *toga virilis* – w następnym, to jest w 51 r. po Chrystusie, a więc w chwili przysposabiania był on jeszcze niedojrzały⁴¹.

Dlaczego jednak Modestyn mówi o zgodzie kuratora, a nie tutora, którego jako *impubes* musiał mieć Neron?

Gellius zaznacza wprawdzie, że zgoda tutora na dokonanie *adrogatio* nie ma żadnego znaczenia (Gell. 5,19,10... *tutoribus in pupillos tantam esse auctoritatem potestatemque fas non est...*), jednak nie to chyba kierowało postępowaniem Klaudiusza.

Powołanie przez niego osoby kuratora dla *adrogatio* Nerona mogło być spowodowane kilkoma przyczynami.

Źródła nie wspominają, kto był tutorem Nerona. Wiadomo jedynie, że ojciec jego miał tylko dwie siostry, a o agnatach męskich brak jest informacji. Jednocześnie z relacji Swetoniusza wynika, że Klaudiusz darzył go względami jeszcze przed małżeństwem z Agrypiną⁴². Może sam był jego tutorem? W takim jednak wypadku nie powinien być, jako osoba zainteresowana, wyrażać zgody na *adrogatio* swego pupila. Jednocześnie wiadomo, że Klaudiusz jako Princeps stał na czele kolegium pontyfikików⁴³, którzy mieli rozpatrywać zasadność dokonywanej *adrogatio*. Aby więc nie zarzucano mu, że stojąc na czele kolegium, tym samym wpływa na jego opinię, mógł on powołać kuratora, który jako osoba postronna strzegłby interesów adrogowanego. Kierowany osobistymi względami wprowadził Klaudiusz zmianę w dotychczasowym ustawodawstwie – możliwość *adrogatio impuberis* w wypadku

⁴¹ To, że Tacyt opisuje nadanie Neronowi *toga virilis* w 51 r. po Chrystusie, powoduje, iż bezprzedmiotowe stają się ewentualne rozważania co do czasu uzyskania przez niego *pubertas*. Dlatego też rozbieżności między Prokulianami a Sabinianami na temat uzyskania dojrzałości nie mają w tym przypadku żadnego znaczenia. Por. J. KODRĘBSKI, *Sabinianie i Prokulianie. Szkoły prawa w Rzymie wczesnego cesarstwa*, Łódź 1974, s. 175 i n.

⁴² Por. Suet., *Nero* 6,3.

⁴³ Por. Suet. *Claud.* 22. O tym, że od czasów Augusta Princeps sprawował urząd *pontifex maximus* por. E. BIANCHI, *Il 'rex sacrorum' a Roma e nell'Italia antica*², Milano 2017, s. 160 i n.

zgody kuratora na dokonanie takiego aktu – podobnie, jak uczynił to poprzednio, gdy chcąc ożenić się z Agrypiną, swą bratanicą (co zgodnie z obowiązującym prawem było niedozwolone), doprowadził do uchwalenia *sc. Claudianum*⁴⁴.

Fakty te skłaniają do zatrzymania się raz jeszcze nad słowami Gaiusa.

G. 1,102: *Item impuberem apud populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando pmissum est [nunc]<nam> ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse videbitur, cum quibusdam condicionibus pmissum est*⁴⁵,...

Tekst ten w apographum wydany w 1866 r. przez Edwarda Böckinga⁴⁶ wygląda następująco:

1° PRUEROUELINPROUINCISAPUTPCONSULESLEGA
 2° TURCUMUETIAMPEFMINAESOLENTADOPTARIITENI
 3° PUBEREMAPUTPOPULUMADOPTARIALIQUANDOP
 4° HIBITUMALIQUANDOPERMISSUMESTNUNCXE
 5° PISTULAOPTIMIMPANTONINIQUAMSCRIPSITPON
 6° TIFICIBUSSILUSTACAUSAADOPTIONISSESSEUIDEUI
 7° TURCUMQUIBUSDAMCONDICIONIBUSPMISSUMEST

W apographum przedstawionym przez Gauliema Studemunda, przy odtwarzaniu interesującego tu miejsca poczyniono uwagę⁴⁷:

⁴⁴ Por. G. 1,62; Ulp. 5,6; Tac., *ann.* 12,6,7; Suet., *Claud.* 26; E. VOLTERRA, 'Senatus Consulta', (nr 96)..., s. 1065 [= *Scritti giuridici...*, s. 261]; M. ZABŁOCKA, *Przemiany...*, s. 119 i n. wraz z cytowaną tam literaturą.

⁴⁵ Takie przysposobienie osoby niedojrzałej wobec ludu było niekiedy zabronione, niekiedy dozwolone. Teraz <bowiem> stosownie do listownej odpowiedzi najlepszego cesarza Antonina, jaką napisał do pontyfików, jeśli słuszny okaże się powód przysposobienia, jest dozwolone pod pewnymi warunkami.

⁴⁶ Por. 'Gai Institutiones Codicis Veronensis Apographum ad Goescheni Hollwegi Bluhmii schedas', publ. Edvardas Böcking, Lipsiae 1866 ad h.l.

⁴⁷ Por. 'Gai Institutiones ad Codicis Veronensis Apographum Studemundianum novis curis actum'³, P. KRUEGER et G. Studemund, Berolini 1895, s. 24, ad h.l.

nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse uidebitur, cum quibusdam condicionibus permissum est. apud praetorem uero et in prouinciis apud proconsulem legatumue

C (sed expuncta r littera) || 26 nunc uidetur corruptum ex nam (conf. Ca pag. 279 inf. et pag. 280 uers. 12 et pag. 282 uers. 7).

W pierwszym zdaniu omawianego tekstu jurysta stwierdza, że *adrogatio impuberis* niekiedy mogła być dozwolona, a niekiedy niedozwolona. Następujące po nim zdanie, jak podkreślają wydawcy, jest zniekształcone i mówi o tym, że za czasów cesarza Antoninusa, który wysłał specjalną *epistula*, zapewne w formie reskryptu do pontyfików, *adrogatio impuberis*, jeśli powód przysposobienia okaże się słuszny, mogła zajść pod pewnymi warunkami. Przeważająca część wydawców przeciwstawia zdanie pierwsze drugiemu, czego następstwem jest stwierdzenie, że przed Antoninusem Piusem *adrogatio impuberis* była niemożliwa. Jednak M. David i H.I. Nelson⁴⁸ drugie zdanie zaczynają nie od słowa *nunc*, ale od słowa *nam*⁴⁹.

Taka rekonstrukcja przekazu Gaiusa może świadczyć o tym, że dopuszczalność *adrogatio impuberis* zależała nie od czasu dokonania przysposobienia – przed reskrytem czy po reskrypcie Antoninusa – ale od spełnienia pewnych warunków, o których wspomina jurysta w drugim zdaniu. Warunkiem takim prawdopodobnie mogła być właśnie zgoda kuratora lub zabezpieczenie majątkowe adrogowanego w przypadku jego nieuzasadnionej emancypacji⁵⁰. Kurator występował tu w interesie *impuberis*, dbając o to, by nie pogorszyła się jego sytuacja majątkowa. Wprowadzenie tego rodzaju kuratora przez Klaudiusza wydaje

⁴⁸ Por. *Gai Institutionum commentarii IV. Mit philologischen Kommentar*, Leiden 1954; I: *Text*, s. 32 ad h.l. oraz I, *Kommentar*, 124 i n.; por. też Instytucje Gaiusa wydane przez V. ARANGIO-RUIZ, A. GUARINO, *Breviarium iuris Romani*²⁴, Milano 1967 *ad hoc loco* oraz R.G. BÖHM, *Gaiusstudien*, III, Freiburg im Breisgau 1969 i n., który w tym miejscu wstawia słowa *nunc enim*.

⁴⁹ Por. także uwagi C. KUNDEREWICZA, *Gaius. Instytucje*, Warszawa 1982, s. 73, który stwierdza, że zdanie jest niejasne.

⁵⁰ Na temat tych warunków w późniejszym czasie por. I. 1,11,3 oraz ich omówienie M. KURYŁOWICZ, *Adoptio*..., s. 113 i n.

się tym bardziej prawdopodobne, ponieważ cesarz ten, doprowadzając do zmiany dotychczasowych przepisów prawnych – dla osiągnięcia własnych, osobistych celów – wysuwał wielokrotnie na pierwszy plan inne fakty lub uzasadnienia⁵¹.

Można jednak przypuszczać, że ze względu na negatywną opinię współczesnych co do *adrogatio* Nerona, nowe rozwiązanie – *adrogatio impuberis* – nie od razu przyjęło się w praktyce. Jednak problem przysposobienia niedojrzałego *sui iuris* pozostawał nadal żywotny. Dlatego też źródła informują o wahaniach co do możliwości takich *adrogatio*.

Kwestią tą zajął się ponownie Antoninus Pius, o czym wiadomo z omawianego tu przekazu Gaiusa, a także fragmentu umieszczonego w Digestach.

D. 1,7,32, 1 (Papinianus *l. trigensmo primo quaestionum*): *Imperator Titus Antoninus rescripsit privignum suum tutori adoptare permittendum*⁵².

Relacja Papiniana dotyczy szczegółowego wypadku *adrogatio*, kiedy przysposabiającym jest ojczym pupila. W takiej sytuacji, jak wynika z reskryptu Antoninusa, można dokonać *adrogatio*. Omawiany powyżej przekaz Gaiusa (1,102) podaje ogólniejszy stan faktyczny, ponieważ *epistula* skierowana przez cesarza do pontyfików nie ograniczała się do wypadku przysposobienia przez ojczyma, a potwierdzała ogólnie, przy spełnieniu określonych warunków, możliwość *adrogatio impuberis*.

Powyżej cytowane źródła nie zmieniają faktu, że *adrogatio impuberis* już od czasów Klaudiusza (a dokładniej od 50 r. po Chrystusie) stała się pod względem prawnym możliwa⁵³, choć praktycznie nie znalazła

⁵¹ Na temat *Sc. Claudianum* por. Ulp. 16,3 oraz E. VOLTERRA, *s.v. Senatus Consulta*,... (nr 104), s. 1068 [= *Scritti giuridici*..., s. 264]; M. ZABŁOCKA, *Przemiany*..., s. 40; EADEM, *Le modifiche*..., s. 386 i n.

⁵² Cesarz Tytus Antoninus <Pius> odpowiedział reskryptem, że należy zezwolić opiekunowi adoptować swojego pasierba.

⁵³ Tak też J. ZABŁOCKI, *Kompetencje*..., s. 76 i n., który przyczynę rozbieżności między Gaiusem (1,102) a Gelliussem (5,19,10) tłumaczy przede wszystkim antykwarecznym charakterem jego dzieła, a nie tym, że w czasach panowania Antoninusa Piusa przebywał on w Grecji i w związku z tym nie znał reskryptów tego cesarza.

następów ze względu na negatywną ocenę współczesnych⁵⁴, w pełni zaś upowszechniła się dopiero od Antoninusa Piusa⁵⁵.

POCZĄTKI ADROGACJI NIEDOJRZAŁYCH W PRAWIE RZYMSKIM

Streszczenie

Powszechnie przyjmuje się, że *adrogatio* osoby niedojrzałej została dopuszczona dopiero dzięki prawodawstwu Antoninusa Piusa. Autorka, na podstawie powołanych źródeł, stara się udowodnić, że *adrogatio impuberis* już od czasów Klaudiusza (a dokładniej od 50 r. po Chrystusie) stała się pod względem prawnym możliwa, choć praktycznie nie znalazła następców ze względu na negatywną ocenę skutków tej adopcji. Kluczowy przekaz Gaiusa (1,102), w którym w niepewnym miejscu można odczytać słowo *nam*, a nie *nunc*, stanowi tylko potwierdzenie takiej możliwości

THE ORIGINS OF 'ADROGATIO IMPUBERIS' IN ROMAN LAW

Summary

It is generally held that the institution of *adrogatio impuberis* was not admitted until the legislation of Antoninus Pius. On the basis of the sources, the Author tries to prove that such a procedure was already legally possible in the times of Claudius (and more precisely as of 50 AD), although in practice it was discontinued later because of the negative assessment of the effects of such adoptions. The crucial evidence confirming such a possibility is provided by an ambiguous passage in Gaius' *Institutes* (Gai. 1,102), in which the word *nunc* may be alternatively read as *nam*.

⁵⁴ Por. Tac., *ann.* 12,26; Suet., *Claud.* 39,2.

⁵⁵ O wcześniejszej możliwości *adrogatio impuberis* wspomina już M. DAVID (rec. G. Beseler, 'Subsiciva'), «ZSS» 51/1931, s. 528, przyp. 2. Przeciwnie C. CASTELLO, *L'intervento...*, s. 706. Por. też L. RODRIGUEZ ENNES, *Bases juridico-culturales de la institución adoptiva*, Santiago de Compostella 1978, s. 70.

Słowa kluczowe: adrogacja; niedojrzały; cesarz Klaudiusz.
Keywords: adrogation; the *impubes*; the Emperor Claudius.

Literatura

- ASTOLFI R., *Lex Iulia et Pappia*⁴, Padova 1996.
- BERGMANN C.G., *Beiträge zum römischen Adoptionsrecht*, Lund-Leipzig 1912.
- BIANCHI E., *Il 'rex sacrorum' a Roma e nell'Italia antica*², Milano 2017.
- BOJARSKI W., *Prawo rzymskie*², Toruń 1999.
- CASTELLO C., *L'intervento statuale negli atti costitutivi di adozione in diritto romano*, «An. Genova» 16.2/1977, s. 685-757.
- CASTELLO C., *Il problema evolutivo della 'adrogatio' «SDHI» 33/1967*, s. 129-162 [=*An. Genova» 6.1/1967*, s. 1-36].
- CASTELLO C., *Sull'età del'adottante e dell'adottato in diritto romano*, «An. Genova» 7.2/1968, s. 293-373.
- CASTELLO C., *Sui principii ispiratori delle norme sull'età dell'adottante e dell'adottato in diritto Romano*, [w:] *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, Torino 1974, VI, s. 193-206.
- COSTA E., *Storia del diritto romano privato*², Torino 1925.
- DAJCZAK W., GIARO T., LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*², Warszawa 2014.
- DAVID M. (rec. G. Beseler, 'Subsiciva'), «ZSS» 51/1931, s. 528-532.
- DAVID M., NELSON H.L.V., 'Gai Institutionum commentarii IV'. *Mit philologischen Kommentar. I: Kommentar*, Leiden 1954.
- DĘBIŃSKI A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*⁵, Warszawa 2011.
- DONATUTI G., *Contributi allo studio dell' 'adrogatio impuberis'*, «BIDR» 64/1961, s. 127-198.
- KASER M., *Das römische Privatrecht*², I, München 1971.
- KODRĘBSKI J., *Sabinianie i Prokulianie. Szkoły prawa w Rzymie wczesnego cesarstwa*, Łódź 1974.
- KOLAŃCZYK K., *Prawo rzymskie*⁵, zaktualizował J. KODRĘBSKI, Warszawa 2001.
- KUNDEREWICZ C., *Rzymskie prawo prywatne*², Łódź 1995.
- KURYŁOWICZ M., *Die 'adoptio' im klassischen römischen Recht*, Warszawa 1981.
- KURYŁOWICZ M., 'Adoptio' prawa rzymskiego. *Rozwój i przemiany w okresie poklasycznym i justyniańskim*, Lublin 1976.
- KURYŁOWICZ M., *Dziecko niedojrzałe. Przyczynek do polskiego przekładu Digestów justyniańskich*, [w:] 'Noctes iurisprudentiae'. *Scritti in onore di Jan Zabłocki*, Białystok 2015, s. 135-142.

- KURYŁOWICZ M., *Kontynuacja rodziny w państwie i prawie rzymskim okresu republiki*, [w:] *'Divina et humana'*. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala, Lublin 2001, s. 125-133.
- KURYŁOWICZ M., *Marcus Tullius Cicero o rzymskiej adopcji*, [w:] *'Historia et Ius'*. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika, Lublin 1998, s. 253-263.
- KURYŁOWICZ M., *Rozwój historyczny rzymskiej adopcji*, «*Studia Iuridica Lublinensia*» 16/2011, s. 35-53.
- KURYŁOWICZ M., WILIŃSKI A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*⁶, Warszawa 2016.
- LITEWSKI W., *Rzymskie prawo prywatne*², Warszawa 1994.
- LINDSAY H., *Adoption in the Roman World*, Cambridge 2009.
- MACIEJOWSKI F., *Zasady prawa rzymskiego pospolitego podług Instytucji Justyniańskich*², Warszawa 1863.
- MAY G., *L'activité juridique de l'empereur Claude*, «*RHD*» 15/1936, s. 213-254.
- MAY G., *Notes complémentaires sur les actes de l'Empereur Claude*, «*RHD*» 23/1944, s. 101-114.
- MOUCHOVÁ B., *Adoption und Testament in Svetons Kaiserbibliographien*, «*Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica*» 5/1966, s. 55-63.
- PETERS H., *Zur Schrift Modestins 'Paraitesis epitropos kai kuratorias'*, «*ZSS*» 33/1912, s. 511-513.
- PREVOST M.H., *Les Adoptions politiques á Rome sous la République et le Principat*, Paris 1949.
- RODRIGUEZ ENNES L., *Bases juridico-culturales de la institución adoptiva*, Santiago de Compostella 1978.
- ROZWADOWSKI W., *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 1992.
- RUSO RUGGERI C., *La 'datio in adoptionem'. I. Origine, regime giuridico e riflessi politico-sociali in età repubblicana ad imperiale*, Milano 1990.
- SOLAZZI S., *La minore età nel diritto Romano*, Roma 1912.
- SEELENTAG A. M., *'Ius pontificium cum iure civili coniunctum'*, Tübingen 2014.
- TAUBENSCHLAG R., *Rzymskie prawo prywatne*², Warszawa 1969.
- VOCI P., *Diritto ereditario Romano*², I, Milano 1963.
- VOLTERRA E., s. v. *'Senatus Consulta'* (nr 104 i nr 120), «*NNDI*» 16/1969, s. 1070.
- VOLTERRA E., *La nozione dell'adoptio e dell'arrogatio secondo i giuristi romani del II e del III secolo d.C.*, «*BIDR*» 69/1966, s. 109-153 [= *Scritti giuridici*, II, Napoli 1991, s. 582].

- WOŁODKIEWICZ W., ZABŁOCKA M., *Prawo rzymskie. Instytucje*⁶, Warszawa 2016.
- Wykaz publikacji profesora Marka Kuryłowicza w latach 1969-2009, [w:] *'Quid leges sine moribus?'. Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej*, Lublin 2009, s. 39-48.
- ZABŁOCKA M., *Il 'ius trium liberorum' nel diritto romano*, «BIDR» 91/1988, s. 361-390.
- ZABŁOCKA M., *Le modifiche introdotte nelle leggi matrimoniali Augustee sotto la dinastia giulio-claudia*, «BIDR» 89/1986, s. 379-410.
- ZABŁOCKA M., *Przemiany prawa osobowego i rodzinnego w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Warszawa 1987.
- ZABŁOCKA M., *Romanistyka polska w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku*, Warszawa 2013.
- ZABŁOCKI J., *L'adrogatio' nel diritto romano*, [w:] *'Leges Sapere'. Studia i prace dedykowane Profesorowi Januszowi Sondłowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, Kraków 2008, s. 723-736.
- ZABŁOCKI J., *Kompetencje 'patres familias' i zgromadzeń ludowych w sprawach rodziny w świetle 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990.
- ZABŁOCKI J., *'Leges de plebiscitis'. Equiparazione i 'plebiscita' ai 'leges'*, [w:] *Forum Romanum. Dokłady III międzynarodowej konferencji. Rimskoe czastnoe pravo*, Moskwa 2003, s. 15-18.
- ZABŁOCKI J., *'Leges votate' nelle assemblee popolari*, [w:] *Convegno Internazionale „Diritto romano privato e diritto romano pubblico”: teoria e prattica*, Xiamen 23-27.10.2010, Xiamen 2010, s. 8-12.
- ZABŁOCKI J., *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, [w:] *'Regnare, gubernare, administrare'. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane Profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, Kraków 2012, s. 3-15.
- ŻOŁNIERCZUK M., *Zarys prawa rzymskiego*², Lublin 1998.